

Safarova Nigora Nasilloevna

IIV Buxoro akademik litseyi

“Umumta’lim fanlar” kafedrası boshlig’i,
pedagogika fanlari bo’yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent
safarovanigora2211@gmail.com

KASBIY KOMPETENTLIK TUSHUNCHASINING MOHIYATI, TARKIBIY QISMLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasbiy kompetentlik tushunchasining nazariy-metodologik asoslari, uning zamonaviy ta’lim tizimidagi o’rni va ahamiyati tahlil qilingan. Xususan, hozirgi davrda ta’lim jarayonining kompetensiyalarga yo’naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilishi, shaxsiy va kasbiy fazilatlarining integratsiyalashuvi orqali samarali kasbiy tayyorgarlikni ta’minlash zarurati asoslab berilgan. Maqolada kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismlari, ularning o’zaro bog’liqligi, shuningdek, shaxsda bu kompetensiyalarni shakllantirish va bosqichma-bosqich rivojlantirish jarayoni ilmiy-nazariy manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so’zlar: kasbiy kompetentlik, bilim, ko’nikma, kompetensiya, rivojlanish, refleksiya, mutaxassislik.

СУЩНОСТЬ, КОМПОНЕНТЫ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ПОНЯТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация. Теоретические и методологические основы концепции профессиональной компетентности проанализировали ее роль и важность в современной системе образования. В частности, текущий образовательный процесс основан на организации образовательного процесса на основе подхода или подхода к личным и профессиональным качествам. В статье описываются компоненты профессиональной компетентности, их взаимозависимость, а также формирование и постепенное развитие этих компетенций на основе научных и теоретических источников.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, знания, навыки, компетентность, развитие, рефлексировка, специальность.

THE ESSENCE, COMPONENTS, AND STAGES OF DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Annotation. Theoretical and methodological foundations of the concept of professional competence analyzed its role and importance in the modern education system. In particular, the current educational process is based on the organization of the educational process based on the approach or approach to personal and professional qualities. The article describes the components of professional competence, their interdependence, as well as the formation and gradual development of these competencies based on scientific and theoretical sources.

Key words: professional competence, knowledge, skills, competence, development, reflection, specialty.

Kirish. Kompetensiya — bu shaxsning o’z bilim, ko’nikma, malaka va shaxsiy fazilatlarini muayyan ta’limiy yoki hayotiy vaziyatlarda samarali qo’llay olish qobiliyatidir. Ta’lim tizimida kompetensiya — bu nafaqat “bilimga ega bo’lish”, balki uni amaliyotda qo’llay olish, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, axborotni tahlil qilish, ijodiy yondashuv va samarali muloqot qilish kabi ko’nikmalarning integratsiyalashgan ifodasidir [1].

Ilmiy yondashuvlarga ko'ra: I.A.Zimnyaya kompetensiyani shaxsning "bilimi, tajribasi va qadriyatlarini faoliyatda samarali qo'llash qobiliyati" sifatida talqin qiladi, A.V. Khutorskoy ta'limdagi kompetensiyani "o'quvchining individual o'quv natijasi" sifatida ko'radi, UNESCO esa ta'lim tizimida kompetensiyani "kelajakda muvaffaqiyatli yashash va ishlash uchun zarur kalit qobiliyatlar" deb baholaydi.

Ta'limdagi kompetensiyalar quyidagilarga bo'linadi:

Kompetensiya turi	Tavsifi
Kommunikativ kompetensiya	O'z fikrini aniq ifoda qilish, muloqotda samarali ishtirok etish
Axborot-kommunikatsion kompetensiya (AKT)	Raqamli texnologiyalar bilan ishlay olish qobiliyati
Muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyasi	Tanqidiy fikrlash, muammoni tahlil qilish va hal etish
O'quv kompetensiyasi	Mustaqil o'rganish, ma'lumot izlash va uni qayta ishlash
Ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyasi	Jamiyatda faol, ongli va mas'uliyatli ishtirok eta olish
Kasbiy kompetensiya	Muayyan soha yoki kasbga oid bilim va malakalarga ega bo'lish

Ta'lim sohasida kompetensiya — bu o'quvchining nafaqat o'rganishi, balki bilganlarini amalda qo'llay olishi, ijodiy va tanqidiy fikrlashi, hamda mustaqil harakat qila olishi demakdir. Shuning uchun zamonaviy ta'lim tizimi "bilimga asoslangan" yondashuvdan "kompetensiyaga asoslangan" yondashuvga o'tayapti. Bu esa o'quvchini real hayotiy vaziyatlarga tayyorlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'z oldiga nafaqat bilim berish, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uni jamiyatda faol ishtirok eta oladigan, raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirish vazifasini qo'yadi. Bu jarayonda **kompetentlik yondashuvi** muhim ahamiyat kasb etadi. Kompetentlik shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshira olishiga zamin yaratadi. Ilmiy adabiyotlarda kompetentlikka nisbatan bir qancha turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ular bu tushunchani har xil jihatdan talqin qiladi.

"Kompetentlik" termini lotincha "competere" – "mos kelmoq", "loyiq bo'lmoq" so'zidan olingan. Bu atama zamonaviy ta'limda bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlarining uyg'unligi sifatida talqin qilinadi. Kompetentlik yondashuvi shaxsning faqat nazariy bilimlarga ega bo'lishini emas, balki o'z bilim va malakalarini amaliy faoliyatda qo'llay olish salohiyatini anglatadi. Ilmiy adabiyotlarda kompetentlikka bir nechta yondashuvlar mavjud [3].

Masalan: **V.A. Slastyonin** kompetentlikni "bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarning uyg'unligi" sifatida ta'riflaydi. UNESCO hujjatlarida kompetentlik "bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarning hayotiy vaziyatda qo'llanish qobiliyati" deb izohlanadi. Demak, kompetentlik faqat bilim emas, balki uni amaliyotda qo'llay olish, mas'uliyatni his qilish, ijtimoiy hamkorlikda ishlash kabi ko'plab jihatlarni o'z ichiga oladi.

Ko'plab adabiyotlarda "kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalari sinonim sifatida ishlatiladi. Biroq ular orasida muhim farqlar mavjud:

Kompetensiya	Kompetentlik
Nazariy bilimlar majmui	Bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llay olish salohiyati
Potensial imkoniyat	Real kasbiy faoliyatdagi natijadorlik
Subyektga bog'liq emas	Shaxsiy salohiyatga bog'liq

Zamonaviy ta'lim tizimi doirasida rivojlantirilayotgan kompetentliklar quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi.

- Umumiy kompetensiyalar – barcha sohalarida zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar (muloqot, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish).
- Kasbiy kompetensiyalar – muayyan kasbga oid maxsus malaka va ko'nikmalar.
- Ijtimoiy va madaniy kompetensiyalar – jamiyatda faol ishtirok eta olish, madaniy qadriyatlarga hurmat.

Kompetentlikka oid yondashuvlar bugungi ta'lim jarayonida asosiy metodologik asosga aylangan. Har bir yondashuv kompetentlikni o'z nuqtai nazaridan tushuntiradi, ammo ularning umumiy maqsadi – shaxsning hayotiy faoliyatga tayyorligini ta'minlashdir. Shunday ekan, zamonaviy ta'lim kompetentlik yondashuviga asoslanishi zarur, chunki bu yondashuv shaxsni jamiyatda faol va samarali ishtirok etishga tayyorlaydi [4].

Innovatsion ta'lim tizimida inson salohiyatining muhim jihati sifatida kasbiy kompetentlik tushunchasi doimiy ahamiyat kasb etmoqda. Kompetensiyalarga yo'naltirilgan ta'lim tizimida muvaffaqiyat qozonish, professional faoliyatni samarali olib borish va yangiliklarga moslashish aynan kasbiy kompetentlik darajasiga bog'liq. Ushbu maqolada kasbiy kompetentlik tushunchasining mohiyati, uning tarkibiy qismlari hamda rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv va raqobat kuchaygan kompetensiyalarga yo'naltirilgan ta'lim tizimida malakali, yangiliklarga moslasha oladigan, mustaqil qaror qabul qiluvchi, ijtimoiy va kasbiy jihatdan yetuk mutaxassislarga ehtiyoj ortib bormoqda. Bu ehtiyoj, avvalo, shaxsning **kasbiy kompetentligiga** bevosita bog'liq. Kasbiy kompetentlik insonning kasb doirasida samarali faoliyat yuritish, kasbiy muammolarni hal etish, yangiliklarga tez moslashish va shaxsiy rivojlanish kabi imkoniyatlarini ifodalaydi. Shu bois, kasbiy kompetentlikni chuqur o'rganish, uning tarkibiy qismlarini aniqlash va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish zamonaviy pedagogika, psixologiya va kasbiy sotsiologiya uchun dolzarb masaladir.

Adabiyotlar tahlili. XXI asrda ta'lim tizimining asosiy maqsadi — kasbiy faoliyatda samarali ishlay oladigan, o'z kasbiga mos kompetensiyalarga ega, mustaqil fikrlovchi, ijodkor va ijtimoiy mas'uliyatli mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Shu sababli "kasbiy kompetentlik" tushunchasi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida asosiy tushunchalardan biri sifatida shakllangan. Turli mualliflar bu tushunchani turlicha talqin qilganlar, ammo ularning umumiy nuqtasi — kasbiy kompetentlik nafaqat bilim, balki uni amaliyotda qo'llay olish salohiyati ekanligidir.

Kasbiy kompetentlik — bu mutaxassisning o'z kasbiy faoliyatini samarali va mustaqil bajara olishiga imkon beradigan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar majmuidir. Adabiyotlarda bu tushuncha quyidagicha talqin etiladi:

E.F.Zeer (Rossiya psixologi): kasbiy kompetentlik — bu kasbiy vazifalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan intellektual, ijtimoiy va kommunikativ salohiyatning birligi. V. A. Slastyonin: kasbiy kompetentlik bu — mutaxassisning kasb doirasidagi ish faoliyatini mustaqil, ijodiy va mas'uliyatli bajarish qobiliyati. I. A. Zimnyaya: kompetentlik — shaxsning o'z tajribasi, bilimi, ko'nikmasi va munosabatlarini muayyan faoliyatda uyg'un qo'llay olishidir [5].

Hozirgi zamon ta'lim tizimida kasbiy kompetentlikni shakllantirish muhim ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy manbalarda ko'plab tadqiqotchilar kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda quyidagi zamonaviy yondashuvlarning ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar:

- Kompetensiyaviy yondashuv: ta'lim jarayoni kasbiy faoliyatga yaqinlashtiriladi.
- Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim: o'quvchi nazariy bilimni real hayotdagi vazifalarda sinab ko'radi.
- Modullashtirilgan o'qitish: aniq kasbiy kompetensiyalarni shakllantiruvchi modullar asosida ta'lim tashkil etiladi.

Ilmiy adabiyotlarda "kasbiy kompetentlik" tushunchasi ko'p qirrali va kompleks hodisa sifatida yoritilgan. Bu tushuncha nafaqat bilim va malakani, balki shaxsiy fazilatlar, motivatsiya va kommunikativ qobiliyatlarni ham o'z ichiga oladi. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish —

48 zamonaviy ta'lim tizimining strategik vazifasi hisoblanadi. Shu bois, har bir ta'lim muassasasi o'z bitiruvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim.

Kasbiy kompetentlik tushunchasining mohiyati. "Kasbiy kompetentlik" atamasi lotincha "competentia" so'zidan olingan bo'lib, "moslik", "qobiliyat", "bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish" degan ma'nolarni anglatadi. Turli olimlar tomonidan bu tushuncha turlicha talqin etilgan bo'lsada, umumiy mohiyati quyidagicha ifodalanadi: **kasbiy kompetentlik — bu kasbiy faoliyatda zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning uyg'un majmui bo'lib, u kasbga oid vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish imkonini beradi** [2].

Kasbiy kompetentlik shunchaki bilimlar yig'indisi emas, balki muammoni hal etish, yangiliklarga moslashish, mustaqil qaror qabul qilish va jamoada ishlay olish kabi ko'nikmalarning uyg'unligi hisoblanadi. Bu — nazariy bilimlar, amaliy tajriba va shaxsiy fazilatlarining integratsiyalashgan shaklidir.

Pedagogik nuqtai nazardan, kasbiy kompetentlik nafaqat o'qituvchining yoki talabaning bilimini, balki ularni amaliyotda qo'llash, muloqotda samarali bo'lish va o'zini o'zi rivojlantira olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi [6]. *Shu sababli kompetentlik yondashuvi bugungi ta'lim tizimida asosiy metodologik tamoyillardan biriga aylangan.*

Kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismlari. Kasbiy kompetentlik bir necha asosiy tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi:

- Bilim (kognitiv) kompetensiya. Mutaxassislik sohasiga oid nazariy bilimlarning egallanish darajasi. Bu qisqa vaqtli va uzoq muddatli bilimlarni, tushunchalarni, qonuniyatlarni o'z ichiga oladi.

Bu – shaxsning o'z kasbga oid asosiy nazariy va amaliy bilimlar majmui. Misol uchun, muhandis o'z sohasidagi fizik qonuniyatlarni, dasturchi – algoritm va kodlash tillarini, pedagog – didaktika va pedagogika asoslarini puxta bilishi kerak.

- Amaliy (operatsion) kompetensiya. Kasbiy faoliyatda kerakli texnologiyalarni qo'llay olish, kasbiy vazifalarni hal etish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalar majmui.

- Kommunikativ kompetensiya. Hamkasblar, rahbariyat, mijozlar yoki talabalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati. Bu ijtimoiy va jamoaviy muhitda ishlay olishni ham o'z ichiga oladi.

- Ijtimoiy va shaxsiy kompetensiya. Mas'uliyat, mustaqillik, tashabbuskorlik, o'z-o'zini baholay olish, kasbiy etikaga amal qilish kabi shaxsiy fazilatlarini o'z ichiga oladi.

- Reflektiv kompetensiya. O'z faoliyatini tahlil qila olish, xatolarni anglab yetish va o'zini rivojlantirishga intilish.

Kasbiy kompetentlikning rivojlanish bosqichlari. Kasbiy kompetentlik ma'lum bosqichlarda rivojlanadi. Har bir bosqichda insonning bilim, ko'nikma va fazilatlarini chuqurlashtirib boradi:

- Boshlang'ich bosqich (tayyorlov davri). Bu bosqichda kasbiy bilim va ko'nikmalarning asoslari shakllanadi. Odatda bu oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim davriga to'g'ri keladi.

- Adaptatsiya bosqichi. Kasbiy-amaliy faoliyatga kirish davrida yuz beradi. Yangi muhitga moslashish, nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish jarayoni.

- Stabilizatsiya bosqichi. Mutaxassislik bo'yicha barqaror faoliyat yuritila boshlanadi. Kompetensiyalar mustahkamlanadi va takomillashadi.

- Ijodiy rivojlanish bosqichi. Mutaxassis o'z kasbida yuqori natijalarga erisha boshlaydi, yangilik kiritish, muammolarni mustaqil hal qilishga qodir bo'ladi.

- Professional yetuklik bosqichi. Bu bosqichda shaxs o'z sohasining yetuk mutaxassisiga aylanadi, boshqalarni o'qitish yoki yetakchilik qilish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Xulosa. Kasbiy kompetentlik bosqichma-bosqich shakllanadi. Dastlabki bosqichlarda nazariy bilimlar asosida asosiy tushunchalar shakllansa, o'rta bosqichlarda amaliy mashg'ulotlar orqali ko'nikmalar mustahkamlanadi. Yakuniy bosqichda esa shaxs o'z kasbiy faoliyatini mustaqil, mas'uliyatli va innovatsion yondashuv bilan amalga oshira oladigan darajaga yetadi. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim strategik yo'nalishlaridan biridir. Bunday kompetentlikka ega bo'lgan mutaxassislar bozor iqtisodiyoti

sharoitida samarali ishlay oladi, mehnat muhitida moslasha oladi va hayotiy muammolarni mustaqil hal qilishga qodir bo'ladi. Shu bois, ta'lim mazmuni va metodikasi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi, o'quvchilarni faqat nazariy bilimlar emas, balki real hayotga tayyorlaydigan vositaga aylanishi zarur.

Kasbiy kompetentlik shaxsning kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim mezon hisoblanadi. U faqat bilim va ko'nikmalar emas, balki kommunikativ, reflektiv va shaxsiy sifatlarning uyg'unligidan tarkib topadi. Rivojlanish bosqichlari orqali bu kompetensiyalar bosqichma-bosqich mustahkamlanadi. Zamonaviy ta'lim tizimi ushbu kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi, shaxsiy va kasbiy rivojlanishga xizmat qilishi talab etiladi. Demakki, har bir inson o'zining kasbiy kompetentligini muntazam oshirib borishga, o'zini yangiliklarga moslashtirishga intilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, M. A. (2021). *Kasbiy kompetensiyaning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
2. Eraut, M. (1994). *Developing Professional Knowledge and Competence*. London: Falmer Press.
3. European Commission (2018). *Key Competences for Lifelong Learning*. Brussels. <https://education.ec.europa.eu>
4. Mulder, M. (2017). *Competence-based Vocational and Professional Education*. Springer.
5. Nazarova, Z. T. (2020). *Pedagogik texnologiyalar va kasbiy tayyorgarlik masalalari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Sharipova, D. A. (2022). *Kasbiy kompetentlik va uning tarkibiy qismlari: nazariy tahlil*. *Ilm-fan va ta'lim jurnali*, №2, 43–47-betlar.